

Зміст

<i>Від авторки</i>	9
Дорога життя. Монологи про страх	13
Артефакти	30
Халат	31
Символічне, уривки	50
Нутрія. Монолог про співчуття	53
«Тепер кожен сам собою». Селами Півдня	60
Юля розшукує чоловіка	69
«Він був трошки хворий»	84
Ягідне. Монологи про один місяць із життя ...	89
«Зрозуміти наш біль, відчути, що це — правда»	128
Пощастило	132
Людська вага	142
Хустка. Монолог збірний	145
Журналістка	151
Місто	154
Тільки те, що сказано	164
<i>Подяки</i>	171

Від авторки

Я написала цю книжку на основі розповідей свідків воєнних злочинів, які росіяни скоїли в Україні від початку повномасштабного вторгнення. Документувала ці свідчення впродовж 2022–2024 років, працюючи в команді The Reckoning Project*.

За терміном «воєнний злочин»** ховається історія пережитого кимось болю, часто пережитого буквально — на власній шкірі. Люди були свідками того, як російські військовослужбовці розстрілювали їхніх близьких. Як знищували будинки, вулиці й цілі міста. Пережили тортури та нелюдське поводження, викрадення, зґвалтування. Їх незаконно ув'язнювали в так само незаконних місцях несвободи, де росіяни

* «The Reckoning Project: свідчить Україна» — це ініціатива українських та іноземних журналісток, юристів та аналітиків, що документує воєнні злочини Росії в Україні, створює статті й фільми на основі цих свідчень, а також працює в юридичній площині задля того, щоб російських воєнних злочинців було покарано. The Reckoning Project співзаснувала в Україні Лабораторія журналістики суспільного інтересу.

** Говорячи про воєнні злочини, ми завжди маємо на увазі частку абсурду, що міститься в цьому понятті. Воєнний злочин визначають як порушення законів і звичаїв війни. Тобто війну саму собою дозволено, не дозволено тільки «надмірності».

створили, здавалося б, усі умови, щоби знищити людську гідність.

Але це їм не вдалося. Тому поряд зі свідченнями про насилля і біль з'являються оповіді про гідність, рішучість, чуйність і надію. Такими є історії в цій книжці: про те, який жахливий досвід пережили її герої. Але також про те, як вони зберегли в собі людське.

Описані події відбулися в селах і містах Півночі, Сходу й Півдня України — регіонів, які були або досі залишаються окупованими. Вони не тільки є свідченнями про одиничні випадки приниження, знущання і тортур, але й складаються в ширшу картину того, що собою являє російська окупація.

Важливо, що ці історії розказано за свіжими спогадами — коли окупація ще не тривала роками, коли ненормальне ще не стало звичним. Тому в цих оповідях виразно чути: так не повинно бути.

Чому це треба розповісти саме так? Бо людська психіка ніяк інакше не може збагнути страждання тисяч і мільйонів, окрім як перейнявшись історією окремої людини. Складно співчувати людям в окупації загалом. Інша річ — читати про жінку, яка з дитиною у візку в мороз серед ворожих танків вирушила на пошуки викраденого росіянами чоловіка.

Індивідуальні історії потрібні й для того, щоб наповнити змістом поняття воєнних злочинів. Здається, за роки щоденного використання у мене виробився імунітет до цих слів. Так стається з багатьма «щоденними» словами. Разом із новизною вони втрачають емоційну силу й деколи — навіть зміст. Наче букви калатають

у порожнечі, глухо вдаряючись об стінки оболонки. Війна. Вторгнення. Обстріли. Тортури. Окупація. Із часом вони стають просто словами, як слова «просто» чи «слова», і вже не відбивають жаху, який означають. Але кожна особиста історія нагадує, що за цими словами — щось пережите кимось, пережите насправді.

Українські журналісти, правозахисники й усі, хто працює з темою фіксації воєнних злочинів задля відновлення справедливості, виконують величезну роботу з документування і збереження свідчень про російську агресію. А також — не меншу роботу, щоб історії свідків існували в публічному просторі, були почуті. І щоб вони працювали саме як свідчення на реальних судових процесах проти російських воєнних злочинців*.

На момент, коли я пишу цю передмову, українська прокуратура зафіксувала більш як 137 тисяч воєнних злочинів російських військ в Україні тільки від початку повномасштабного вторгнення. Ця цифра зростає щодня. Неможливо дати голос усім свідкам, розповісти всі історії, але можливо розповісти принаймні ще декілька.

* Навесні 2023 року Міжнародний кримінальний суд видав ордер на арешт Владіміра Путіна й уповноваженої з прав дитини Марії Львової-Бєлової за депортації українських дітей до Росії, а у 2024-му — ордери на арешт кільком представникам російського військового командування за удари по енергетичній інфраструктурі. Окрім українських правоохоронних органів, інші країни вже розслідують воєнні злочини росіян в Україні. Наприклад, у 2024 році з допомогою команди The Reckoning Project українець із окупованого міста, якого катували росіяни, подав позов до суду універсальної юрисдикції в Аргентині.

Історії в цій книжці — це жменя, яку я зачерпнула з безодні. Я дібрала їх не за розміром заподіяного героєм зла. І, хоча вони ілюструють окремі воєнні злочини, я не мала на меті розгорнути в книжці весь спектр порушень міжнародного гуманітарного права. Тож ці репортажі й монологи є тут, бо мені ці оповіді відгукнулися. Відгукнулися тим, що містили ще щось, окрім оповіді власне про насилля і наругу. Щось зворушливе, за що зачепилася увага, коли я чула їх уперше й коли перечитувала, редагувала пізніше. Якась мікроскопічна деталь. Якись каченята. Якийсь кущик. Або не така й мала деталь. Чиїсь вісімсот кроків до порятунку. Ось ті гідність, надія, чуйність, про які я згадувала на початку цієї передмови.

Мені важливо було почути не тільки про те, що з людьми сталося, а і як вони переживають цей досвід і як про нього говорять. Тому я зберігала, коли це було доречно, їхні голоси й особливості мовлення. Бо всі ці події люди спочатку пережили, запам'ятали, усвідомили. І тільки потім дібрали до них слова.

Я не можу сказати, як, коли та які з українських чи міжнародних інституцій засудять і покарають російських воєнних злочинців. Але можу додати гучності ще кільком голосам свідків російської агресії, щоби хтось, прочитавши цю книжку, міг сказати потерпілим:

— Який жах ви пережили! Але знайшли в собі сили йти далі, не втрачаючи людяності. Захоплюємося вами.

Думаю, уцілілим це буде втішно.

Дорога життя. Монологи про страх

«Нікому не вірте, що страху немає».
Історія Григорія

1

— **К**оли приходили бити в камеру, відчиняли двері:
«Ну що, діду, ще живий?». Я відповідав: «Поки
що так».

Коли забирали на допити, то відкривали «кормушку»:
«Мішок на голову!». Я брав мішок, одягав, і потім вони
заходили. Я не бачив нічого.

А один — видно, офіцер — почав мене так хитрень-
ко обробляти, у «погані-хороші» грати: «Ми вирішили
тебе не бити». А я сказав: «Можете мене забити. Поки
ви тут, вам життя не буде». — «Ну, тоді підеш у *расход*».

У камері я знайшов шматок штукатурки. Поклав
у тумбочку й почав з одного боку відламувати: минув
день, минув другий. Щоби зрозуміти, скільки я тут.
У камері ж темно, вікон нема, і я не знав, котра годи-
на, котрий день.

2

Мене забрали вранці. Приїхали за адресою. Думаю, мене
здали. Є такі люди. Бачили, як я вночі ходив дивитися,

де вони поховали свої САУ, «Гради» та «Смерчі». Поки був зв'язок, я в пабліках викидав координати.

Коли прийшли до мене, я забув вимкнути один телефон. Іще як тільки почалася війна, то летіли вертольоти на Миколаїв. Опускалися і низько летіли, ховалися від радарів. А я знімав це. Вони знайшли телефон спеціальним приладом. А ще в перші дні я зробив дванадцять пляшок «коктейлів Молотова», казав хлопцям: «Будем зустрічати. Ми ж на своїй землі». Це вони теж знайшли, плюс листування всякі, прапор і мапу. Іще коли в мене бізнес був, мені подарували мапу Генштабу 1985 року. Там усі ставки, озера й мисливські угіддя — докладна мапа. Я за нею дивився координати й викладав.

Ну й усе: накинули мішок на голову, пластиковою стяжкою зв'язали руки ззаду.

Катали мене довго. Думали, не зрозумію, куди везуть. А я тут усі повороти знаю. Привезли вони мене в районний відділок у Снігурівку. Там на асфальті біля школи — два лежачих поліцейські, і я за звуком зрозумів. Посадили в одномісну камеру без світла.

В обід повернулися і почали допит: «А хто ще, а які партизани тут?». І луплять дубинами. Один — гумовою, другий — дерев'яною, а третій чи то шлангом, чи то кабелем бив. Потім заволокли в камеру — там були нари. Ну що ж, думаю, сам обрав це для себе. Терпи. Приблизно ввечері — я так думаю, що ввечері, бо вдень машини часто їздять і чути, як по лежачому поліцейському «гуп-гуп», — знову мішок на голову вдягли, вивели й сказали: «Руки вперед». До пальців причепили